

V.

Час ишов; Джур жив у Жука: що-дня молодіж іздила або ходила, чи в ліс, чи до женців, або вязальників; гуляла, співала, грала, читала, спорилась про прочитане... усім було весело! Здавалось, що, дивлячись на веселу молодіж, и стара Жучиха молоділа.

Раз якось винявся такий день, що з самого ранку й до пізнєго вечера йшов дощ: калюжі понабігали чималі; про роботу у полі й думати не можно було; навіть без пильної потреби ніхто й з хати не виходив. Прийшлося и нашій молодіжи просидіть цілий день дома. Стара Жучиха найшла собі якесь хатнє діло и вешталась з однієї кімнати у другу: в одній кімнаті вона знайшла, що біля образа павук заложив собі оселю; позвала служанку Мартусю, показала їй пучкою на павутину и веліла знять; у другій кімнаті Олена Василівна догляділась, що в кутках на долівці пилу багато і знов показувала Мартусі.

— „Мартусю!” говорила вона, „ось подивись, що отсе таке.”

— „Де? що-ж там таке?” питає Мартуся.

— „Хиба не бачиш! он — у куточку за грубою... дивись!.. мабуть гречку будемо сіять...”

Мартуся почервоніє, швидче замете пил и скаже: „и де воно береться!.. сьогодні своїми руками усюди повитирала...”

Німкня з Сонею сіли за п'яльця и щось вишивали; Джур з Жуком грали у шахи; а Рися сіла було грать щось на роялі, але, взявши кілька акордів, побачила цуценя, свого любимого „Качана”, покинула рояль и стала пустовать з Качаном: бігала по салі, дражнила цуценя, а воно, бігаючи у слід її, гавкало. Далі, наче стріла, підскочила Рися до столика, на котрому стояли шахи, и перемішала на кону усі фігури.

„Що се ти робиш! Рисю!..” скрикнув Жук; а Джур мовчки підвів голову, глянув на Рисю, здвигнув плечем и тільки всміхнувся.

„Бач, що вона заподіяла!.. яка важна гра була у мене; от-от дав би мата, а вона узяла, та й попсовала! бач!..” ворчав Жук.

— „Велике діло попсовала!.. начнете и в друге,” шутковала Рися. „Єй же Богу не витерпіла: нудно стало дивитись на вас, як ви обидва уперлись лобами у шахи и замислились, мов про що путне думаєте.”

— „Не твоє діло,” одповів трохи з серцем Жук.

— „Та годі, годі, не гуди, не сердься... А ви не сердитесь?” спитала вона Джура.

— „Ні! за що тут сердиться?..”

— „От — який ви добрий, не такий, як той Жук... он як гуде: аж губи обвисли.”

„Ганна Ивановна,” обізвався Семен до Німкні, „взьміть відсіть Рисю та посадіть її за п'яльця або за книжку.”

— „Так би то й посадить!.. отсе-б то я так и послухаю, коли не захочу!.. як раз на таку й напав!” одповіла Рися почервонівши и стала против вікна. Для неї показалося неприятним, що Семен вважає її наче малу дитину, котру гувернантка може посадити „за книжку”. Одначе Рися не хотіла, щоб Джур примітив, що слова Семена образили її. Трохи згодя, дивлячись у вікно, Рися сказала: „Господи! коли отсей дощ перестане... наскучив він мені; не можна через єго й з хати вийти... сиди наче в келії черниці.”

— „Ви б заспівали,” озвався до неї Джур.

— „Не хочу!.. я під дощ не люблю співать.” И з сим словом Рися пішла у другу кімнату, сіла собі у куточку и стала читать.

„Давай дальше грать,” сказав Семен Джурові.

— „Не хочу, обридло,” одповів Джур и заходив по салі. Жук закусив чогось губу и мовчки сів до рояли; а Джур, пройшовши кілька разів по салі, повернув у ту кімнату, де сиділа Рися.

— „Що се ви читаєте?” спитав він у неї; и заглянувши у книжку, додав: „невідь що! нісенітницю!”

Рися заіскрилась и спитала: „Чого се так, що нісенітниця?”

— „Того, що у нас нікому ще йти у ті університети, про котрі ви читаєте. Учора позаводили дівочі гімназії, а сьогодні давай вже їм університет!”

— „По вашому-ж як? зовсім не треба університета за для женщин, чи як?” спитала Рися Джура, пускаючи и докір и иронію.

— „Я сего не кажу: я говорю, що ще рано заводять університет; а чи треба, чи не треба ёго у нашім часі, про се треба спитать самих женщин; нехай вони скажуть.”

— „Вони й говорять, що треба, и треба...” задзвеніла з жаром Рися.

— „А. кілька їх говорить?”

— „Повинно, що не одна.”

— „Коди їх багацько, коли їм справді треба університета, нехай зложуться, зберуть гроші й заведуть...”

Рися не втерпіла, скочила з свого місця и строго спитала Джура: „ви шуткуєте, чи правду говорите?”

— „Чисту правду... та, здається, ви сердитесь, Орино Йвановно!”

— „Не можно й не сердиться, коди чуєш, як розумний чоловік, чоловік освічений, чоловік котрий видає з себе ліберала, стане верзти отаке, як ви...”

— „Еге!.. годі! годі! бачте, ви починаєте вже лаять мене...” перебив Рисю Джур. Ёму бажалось, як кажуть, вивідать у неї ума и не хтів, щоб вона сердилась на ёго; а найбільш не хотів він, щоб Рися вважала ёго за консерватора.

— „Лаяться я й не думаю,” одповіла Рися, „а справді чудно якось слухать те, що ви говорили!.. Я вам: „отче наш”, а ви мені „од лукавого.” Хиба таки ви справді щиро говорили?... Хибаж таки ваші університети заведені на приватні, на зібрані гроші? хиба вони оруднуються коштом приватним, а не государственным? Отсе вам раз! а друге ось що: як по вашому зробить тогді, коли вчиться в університеті показалася хіть у таких тільки дівчат, котрі убогі, не мають спроміжності; з чого ж вони зберуть таку велику сумму, якої треба на те, щоб завести університет?”

— „Нехай дають, хто що може!”

— „Але кому вони давати муть? хто від них приймати ме? Чудно, тай годі!.. Та я й не вірю, щоб ви такі неподібні речі вели од щирого серця... се ви туман пускаєте, дражните мене.”

— „Ні!” сказав Джур: „та тривайте, ще ось що: я почав з того, що хто піде в той університет?... питаю вас: ви пішли б?”

— „Отак ви и всі!.. гукаєте про-Біг: „давайте нам університет!” — а нехай завтра дадуть вам ёго — то й стояти муть порожними аудиторії: бо одна скаже: я й рада б, так спроміжності не маю; друга заговорить, що вона не приготовлена; третя...”

— „Годі! годі!” перебила Джура Рися. „Знаю, що дальше: „пята, шоста, сема и т. д.” Так ви усі еманципатори,.. у вас одна річ, „роля женщины призначена їй самим її полом...”

„Постійте! пустіть и моє слово до гурту,” озвався Жук, стоячи на порозі и вслухавшись в спір сестри з Джуром. „На ниві житя справді роля женщины обведена самою природою;

єсть такі справи, до котрих женщина не може належати по своїй фізичній природі, на пр. солдатчина; але ж и з сего не виходить того, щоб женщина мусіла потребувати меншої освіти ніж мужчина! Чому женщина не може бути лікарем, учителем, судею, профессором и т. д.? Мені здається, що самий пол приневолює до того, щоб женщина була просвічена не менш як й мужчина, бо женщины перша природна роля — єсть роля матери; значить — роля найважнійша в громадянському житті: роля воспитальниці!.. які будуть неньки, такі й діти... Я стою за те, що у чоловічестві усе лихо залежало, залежить й залежати ме ще довго од женскої темноти!. Яким духом напоєна мати, таким вона напоїть и своїх дітей...”

— „Одначе наші нені,” вмiшався Джур, „були напоєні духом крeпaцтвa, неволі, а не напоїли нас тим духом...”

„Бо прийшов свій час, прийшла своя година, прийшла смерть крeпaцтвa; але скілько-ж віків народ терпів неволю, скілько віків чекали ми сего часу!.. Отже коли-б женщины, коли-б матери були освічені, напоєні духом волі, не проходили-б цілі столітя, покіль знеслось рабство!.. Рабині родять рабів! се така аксіома як и те, що на вербі не ростуть грушки...”

— „Чом же сієї аксіоми не засвоїли собі женщины?” спитав Джур.

„Гм! чому не засвоїли... Сидячи з звязаними ногами не побіжиш! Сидячи у духовній тюрмі — відкіль би вони освітились промінем розвою и науки...”

— „Отже,” перебила Рися, „люде теперечки мізкують, щоб випустить нас из тюрми, а пан Джур каже, що не треба...”

— „Я сего не кажу: я кажу, що ще рано заводить університет, бо нікому буде у ёму вчиться...”

— „Рано хіба через те, що нікому буде вчить,” сказав Жук.

— „Як нікому? хіба у Києві, у Харкові, у Одесі нема профессорів?” спитав з дивовижею Джур.

„Як нема! єсть! але з тієї профессури, може, чи знайдеш и двох таких, котрі годились би профессорувати у женскому університеті. Наша профессура — се стара каліч, напоєна таким духом, котрий своєю вонею вбиває молоді організми. Нове вино — треба лить в нові судини... В університеті молодіж повинна не тільки освічаться наукою, але й розвиваться духом... Головніша підвалина університетскої освіти д у х... А ти скажи мені, Антоне! поправді: яким духом напоєні наші профессори? духом користи, егоїзму, бюрократизму...”

— „Не всі-ж, єсть між ними люде и з инчим духом,” одповів Джур.

„Один або два, — се не богато: а останні — загалом егоїсти, котрі давно кинули науку, давно ведуть своє профессорске діло аби як, формально, а головна річ — котра заложена на акциях, облігациях, на легкій наживі без праці... Ну, коли таким духом наповать и освічать женщину в університеті, так лучше нехай вона буде не освічена...”

Усі отсі речи Соня слухала з другої хати и не вмiшувалась в спір. Останні слова Семена підвели и її, и вона вийшовши у ту кімнату, де спорились, спитала Жука:

— „Ну, Сеню! скажи-ж, чи не на одно ви обидва бете: п. Джур говорить, що заводить женскі університети рано через те, що нікому в їх учить; а ти кажеш, що рано їх заводити через те, що нікому в їх учить! виходить и по твоєму й по ёго одно: університетів не треба...”

„Не нетреба, — а рано! то не все одно,” сказав Жук.

— „Коли університет для нашої освіти діло добре, так и не рано; бо що добре, те не буває рано,” встала своє слово Рися.

И знов між мододіжю на сю-ж таки саму тему завязалась горяча спірка. Соня, котру Джур вважав яко холодно, не енергічну, розжевіралась більш усіх. И довго довго вони спорили. Зі спору про освіту перейшли на спір, на яких основах повинна вестись дівоча просвіта: чи на космополітичних, як доказував Джур, чи на національних, як доказував Жук....

У вечері тогож дня Джур сів з Рисєю грать у шахи. Погляд ёго більш літав над головою Риси; на шахи він трохи що не зовсім не дивився и робив великі помилки в ходах. Рися поправляла ёго, сміялась и раділа, що обігрувала ёго... Одна шашка якось впала зі стола на долівку: и Джур и Рися кинулись разом піднімати її; голови їх зустрілись и волосе Рисиної коси торкнулось об Джурову شوку... Джур загорівся, наче хто приском на ёго сипнув...

— „Ось-ось! есть! знайшла,” сказала Рися, сіла и опустила свої очи на стіл: а на лиці у неї показався якийсь незвичайний румянець... Обоє мовчали и мовчки переставляли шахи з однієї ходи на другу... У салі почувся аккорд и Жук заспівав: „Колиб мені крила, крила соколині.” —

— „Ви знов програли,” сказала Рися Джурові: але сказала вже не радіючи, як перше; наче нова виграна зовсім не втішала її; сказала якось ліниво, наче по приказу, наче тільки для того, щоб щось сказати. В голосі її чутно було якусь замисливість, мов вона зовсім не про шахи мислила, мов у неї у мислях витало щось инче, чого вона або не хотіла, або не вміла, а може й не посміла виразити. —

— „Програв!” одповів Джур и глянув на Рисю, силкуючись піймати її погляд.

— „Може ще раз заграємо?” спитав Джур.

— „Ні! не хочу, годі!” одповіда Рися, бистро схопилась зі свого місця и бистро пішла у свою хату. Зачинивши за собою двері, Рися налила повну миску холодної води и стала вмиваться; алеж жар не то що не спадав з лица, а навіть становився ще більшим; серце у Риси застукало у грудях так якось чудно, так невидко, як ніколи у неї не стукало!.. Инстинктивно Рися приложила руку до серця, ніби сподівалась, що придержить ёго, не дасть ёму так битися. — „Боже мій! що отсе діється зо мною!” подумала Рися. „Ляжу, полежу трошки; може перейде.” И лягла вона в постіль... Не помогло. — „Ні, тут ще жарчій! одчиню вікно!” Рися одчинила вікно, сіла біля ёго и задивилась на дощ, на бульбашки в калюжах. — Дивилась вона, але здається нічого не бачила, вона все силковалась розібрати, що діється з нею? то їй здавалось, що у неї голова горяча, що вся кров кинулась у голову, и вона обома руками хваталась за виски; то в грудях щось давило; то ніби усю її кидало в жар....

— „Чи не позвать би матусю? чи не порадиться-б з нею?” думала Рися; „або може з Джуром?.. він же лікар?.. Ні! ні! не треба! я здорова, зовсім здорова!” И вона вставала, йшла до дверей, щоб пійти у салю; але їй знов здавалось, що голова у неї горить, що в очах якось мутно, и вона знов верталась, сідала біля вікна и знов дивилась на хмари, на дощ, на бульбашки...

Прийшли звать до вечери, Рися не пішла, сказавши, що їсти вона не хоче и що в неї голова болить.

Прийшовши спати, Соня застала Рисю біля вікна, „Ти не здужаєш, Рисю?” спитала Соня.

— „Ні, я здорова, голова трохи болить.”

— „Чом же ти не ляжеш? та ще й сидиш біля одчиненого вікна, а на дворі сиро, дощ.”

— „Дарма! я не боюсь... свіже повітре освіжає голову... Подивись, Соню, яка славна картина: я поставила на тім вікні лямбу, од неї як раз одсвічує на калюжу и видно, як бульбашки грають.” Рися сподівалась сими словами одвести річ од себе и звернуть сестрині уваги на природу.

— „Може й гарна картина, одповіла Соня, та час вже спати, очи злипаються. Будемо ложиться.”

Довго Рисі не спалось, довго вона переверталась з одного боку на другий, довго у неї горіло лице, довго стукало серце: але натура взяла своє, сон изнеміг її и перед світом вона заснула.

И снівся тієї ночі чудний сон Рисі! Приснилось їй, ніби вона ходить в якімсь зеленім лузі, усіяному квітками, а на тих квітках цілі рої бджіл, метеликів, а зверху, над її головою, літають три голуби. Звідкіль не взявся шуліка и кинувся на голубів; голуби од ёго, та прожогом до Рисі и сіли до неї на плечи... Як ось знов несподівано з-за осоки вийшов стрілець и йде прямо до Рисі, вона звернула в бік; він прицілився на неї, вона скрикнула, впала на землю й прокинулась... Чи звела очи чи ні, знов сниться, що вона живе у якімсь великім городі; у хорошому прехорошому будинку; в тім будинку паркету, бронза, розкішна мебель, тропічні квітки и рослини. Знає Рися, що усе те добро її власність, але її якомсь верне од тієї роскоши; бронза якомсь давить їй груди, квітки и рослини стягують її душу; тяжко їй! той світлий будинок здається їй тюрмою; рветься вона з ёго!.. от-от би полетіла вона у свою любу, у свою веселу Жуківку, та ба! до яких дверей не кинеться — не можна вийти; усі двері — позамикані!.. Кинулась би з вікна на улицу — високо, страшно, щоб не вб'ється. Стала вона кричать, стукать у двері, у вікна!.. Задзвенів у дверях ключ и вийшов Джур, а за ним тиск Жидів. Стала Рися просить Джура, щоб він її ослобонив, визволив з тієї неволі, а Джур всміхається, та велить Жидам висипать з торбинок золото. Рися кинулась до дверей, Джур за нею, піймав її, уняв на руки и знов вніс її в будинок и знов замкнув двері, знов осталась вона самотою... Не стерпіла вона більш: одчинила вікно и вискочила на улицу. Падаючи вона вдарилась об камінь и дуже забила голову!.. кров побігла цівкою... Рися проснулась... голова у неї боліла — Соня ще спала. Рися тихесенько встала, одяглась и вийшла у сад. Після учорашнього дощу в саду було ще мокро, гулять не можна було: Рися сіла на ганку и замислилась. Хто її зна, про що вона мислила, тільки груди її примітно колихались наче хвиля и часом вилітало з їх довге — важке зітханє. Довго так сиділа Рися и просиділа-б може цілий день, як ось вийшла на ганок Жучиха й поздоровившись з Рисею спитала її:

— „Що се, серденько, з тобою? чого се ти так рано піднялась?.. Та яка бліда, лице наче не твоє!.. Господи! ти мабуть не здужаєш, Рисю!”

— „Ні, матусю! ні, серденько! Не турбуйтеся, я здорова, трохи голова боліла, погано спала и снилось таке невідь що...”

— „Що ж тобі снилося?”

Рися розказала матери свій сон.

— „Куди ніч — туди й сон!” одповіла стара. „Мало що иногді приверзеться. Не все те переймає, що на воді пливе... Цур ёму!.. Не гарно, що ти у ранці в сиру годину сидиш на дворі, застудиш голову...”

— „Е, ні, матусю!” сказала Рися, силкуючись говорити, веселим голосом.

— „Ну, ходімо ж до чаю.”

Мабуть и справді Рися була дуже бліда, бо, як показалаь вона у салі, усі разом спитали її: чи здорова вона? Джур попробовав у неї пульс и зробив таку гримасу, яку уміють робить тільки лікарі в той час, як не знають, що сказать.

А Рися зачервоніла, вихопила швидче свою руку з Джурової руки и швидче сіла до столу, так щоб самовар закривав од неї Джура.

— „Пульс у вас ненормальний! у вас невеличкий жар,” сказав Джур.

— „Байдуже!” одповіла Рися, „минеться.”

„Чи не пропасниця у неї?” спитала Жучиха Джура.

— „Не похоже,” одповів той.

— „Кажу ж вам, матусю, що я не виспалась, того й бліда.”

— „Може й справді од того,” сказав Джур. „И я сю ніч негарно спав. — Устав ще сонце не сходило, пішов, викупав ся и набрів на вельми печальну сцену, та отсе й думаю позвать усіх вас, панове, на запомогу мені, а особливо панночок; чи поможете?”

— „Що там таке? говоріть!” сказали в один голос и Семен и ёго сестри.

— „Викупавшись, бачте, забажалось мені курить,” став говорить Джур. „Хвать до кишені, сірників нема. Заходжу я в першу хату по дорозі, щоб добуть огню. Входжу, дивлюсь: в хаті нікого й нічого нема. ‘Здорові були!’ гукнув я, думаючи: чи нема кого на печі. И не помилився! ‘Доброго здоровля!.. а хто там такий, чого треба?’ озвався жіночий голос з печі. — ‘Чи нема,’ кажу, ‘у вас огню? дайте, будьте ласкаві!’— ‘Де у мене той огонь узаяся! у мене й хата пятий день не топлена,’ одказано мені з печі. — ‘Може кресало у вас є?’ питаю.— ‘Кресало є, ось осьде на комині, коди треба, возьміть, викрешіть собі; та хйба самі сюди злізьте й возьміть, бо я не здужаю.’ Я зліз на припечок. Дивлюсь: лежить на печі стара баба и стогне. ‘Що се ви, бабусю, нездужаєте? що у вас болить?’ — ‘Ох, не питайте! бодай би ёго й не говорить!.. не вам кажучи, паничу чи пане... не знаю, як вас величать!.. виразка у мене на носі... Тіпала я коноплі, та якось койстрицею й сколола пятаку, а вона й прикинулась; та отсе, не вам кажучи, и болить и болить, и гние и гние!.. Ох-ох-ох!..’ — ‘Давно-ж се сталося у вас?’ — ‘Давненько вже! шостий тиждень минає!.. Мабуть Господь та свята Пятнонька покарали мене за те, що в десяту пятницю не пішла до церкви.’ — ‘А покажіть мені вашу ногу!’ — ‘На що вам воно здалось! там таке діється, що крий Боже!.. дике мясо поросло.’ — ‘Покажіть, бабусю; я лікар, може запоможу чим.’ — ‘Ой, де вже вам! один Бог запоможе мені, як простянусь на лаві! Шкода, пане, й не дивіться.’ — То сяк, то так ублагав я бабу, щоб показала ногу. Як розвязала вона товсту ганчірку обмотану округ ноги, так засмерділо з рани, що й сказать бридко!.. Подивився я: бачу мій!.. На пяті рана в голубине яйце!.. загнилась, не промита, гній аж тече... Питаю баби: чи не гоіла чим? — ‘Гоіла,’ каже, ‘засипала перепаленим галуном, та не помогло! Я й покинула! Нехай, кажу, що Бог дасть! на все воля Божа! все одно, мені вже й так не довго на сім світі жить!’ — Спитав я у неї теплої води, щоб промить рану. — ‘Нема,’ каже, ‘теплої, а ось у горщику біля мене стоїть та, що я пю.’ — ‘Хто вас доглядає?’ питаю. — ‘Хто-ж мене буде доглядати, крме Бога та святих угодників! Нікому! я стара людина, удова, есть у мене дочка, зросла вже дівка, так вона жне у Батурині за сніп и усе літо там... Не можна!.. землі у нас своєї нема, а треба на зиму припасти хліба, а то з голоду попухнемо... От вона й жне. У неділю, або в свято, навідається до мене, спече мені хлібець, зварить страви, принесе води, та й знов піде до хозяіна, а я тут одна... З сусіднєй хати, спаси-Біг! дівчинка забігає до мене що-ранку; подасть мені свіжої водиці, та й піде... от и догляд увесь и за те дякую Творця небесного.’

— Я взяв промив бабі ногу, роздивив рану и отсе зараз піду до неї, щоб припекти пекельним камнем... Але сего мало! треба що-дня двичі або тричі промивать, треба чисту перевязь, а не ганчірку; треба, кромє того, доброї страви!.. так от давайте гуртом гоїть!"

— „Давайте! давайте!” скрикнула Соня; „я знаю, яка се удова: се Ольга Сакуниха; то-то її давно не видно, а то було вона нам приносить коли не гриби, так ягоди!"

— „Дивно мені,” сказала Жучиха, „що вона занедужавши не послала до мене своєї дочки..."

— „Ніколи все, а може й не посміла,” сказала Соня. „Одначе нічого терять часу, ходім зараз до неї”

— „Тепер нема чого ходить до неї нам усім, я один піду,” сказав Джур, „а ви однесіть їй чого попоісти.”

„Я піду з тобою,” озвався Жук; „бо не знаю, де ся удова живе. Та мені здається, найкраще буде, коли ми заберемо її до себе у двір и тут станемо гоїть.”

— „Справді так! у нас же против кухні пуста хата стоїть; добре отсе ти, синку, нагадав; та чи схоче вона перейти до нас?” додала Жучиха.

„Спитаємо!.. ходім!” сказав Жук.

— „Зараз,” одповів Джур, „тільки возьму лапісу.”

Зробивши що слід біля рани, Джур сказав до недужої: „Ваша рана, бабусю, не так-то швидко загоїться, а доглядать вас як слід нікому, може-б ви перебрались у больницю у город? пані Жучиха дала б коней одвезти вас.”

— „Ох! спаси Господи паню Жучиху и пошли и їй и її дітям, чого вона бажає, а в больницю я не поїду...”

— „Чому? там швидче видужаєте.”

— „Кажіть, добродію, швидче помру! Хиба я не знаю, не чула про больниці! Ні! ні! ні за що не хочу! лежати му дома, що Бог дасть! Вже хоч й вму, так у своїй хаті, у своїм селі, а не на чужині...”

„Ну, коли так,” озвався Жук, „то я перевезу тебе, бабо, до себе у двір; там у нас єсть зайва хата, там ми гуртом будемо доглядати тебе.”

Баба подякувала и сказала: „Ні, не хочу, не приходиться.”

„Чому?” спитав Жук.

— „Люде сміяти муться; скажуть: покинула свою хату, та пішла в старці, лизать панські тарілки; ні, не хочу!.. Дасть Бог, я й дома одужаю; мені дома краще: тут я сама собі господиня.”

Даремне Джур и Жук уговорювали бабу; баба стояла на своїм: „не хочу.”

Тим часом Соня и Рися принесли бабі попоісти. Недужа з слізьми на очах дякувала їх.

Вернувшись до дому Рися підійшла до Джура и сказала;

— „Велике вам спаси-Біг за вашу запомогу бабі! навчіть мене, чим би я справді стала для неї користою, хоч на час її недугу?”

— „Носіть їй істи, доглядайте її, от и все; треба рану промивати, та се я сам робити му...”

— „Я не думала, що у вас таке добре серце... я...”

— „Що ви? ви вважали, що моє серце покрито товстою корою?”

— „Ні!” одповіла Рися, засоромилась и швидче пішла у другу хату.

До самого обіда Рися не приходила в салю. За обідом вона більш мовчала, за те більш ніж перш вслухувалась в кожне слово Джура...

Смерклося! усі вийшли в сад: з-за густої липової алеї впливав на небо місяць. Вечер був тихий, срібний, молодий! зорі наче всміхались, так як всміхається закохана дівчина до свого судженого.

„Тиха українська ніч!

Прозрачно небо, зв'язди блищать,"

став декламувати Джур з Пушкіна.

„Еге! вже й лікар ударився в поезію!.. Мабуть отакий вечір як сьогодні добре й реалістів," шуткував Жук.

— „Хіба у реалістів вже й серця нема, хіба для реалістів поезія terra incognita, чи що?" спитав Джур.

„Яко живі організми — реалісти не можуть не мати серця, серця — фізичного, серця — просто як того шматка мяса, без котрого чоловік не живе; але серця для поезії реалісти у себе не признають, и саму поезію вважають як щось не то що зайве, а навіть як щось шкідливе для народнього розвитку."

— „Се хто тобі сказав?" спитав Джур трохи з серцем.

„Та все ж, таки, реалісти й сказали," одповів Жук.

— „Може, але я сего не говорив и не скажу; бо навіть и з фізіологічного боку — поезія єсть вираз чувства, а чувство — вираз серця, ergo поезія єсть вираз живого чоловічого органа. Не признавати поезії — значить не признавати духовного життя серця..."

„Гм!" всміхнувся Жук — „признавати... Я знаю, що ви „признаєте" поезію, але чи вважаєте ви з неї яку користь?"

— „Реалісти, котрі не вважають з поезії ні якої користі, мусять бути людьми неосвіченими світом історії..."

Жук знов сказав: „гм!," и помовчавши трохи спитав Джура: „Чи признаєте ж ви, реалісти, користь з поезії у наш час?"

— „Я признаю," одповів Джур, „але не таку користь, яку поезія мала колись давніше; бо..."

„Наш вік — вік грошей, вік егоїзму," перебив ёго Жук.

— „Годі вам споритися," сказала Соня; „справді вечер дуже чудовний. Ну-мо лучше гуртом співати, сама пісня якось проситься з душі" — и не діждавшись одповіді, Соня завела:

„Ой вийду я на шпилечок" —

„Се не гуртова," перебив їй Жук, „ануте разом:

„За Німан іду."

И чотири срібні голоси покотились в срібнім повітрі... Скінчавши пісню, Рися сказала:

— „Як не хороше на дворі, а мене така хіть взяла співати самій, що я піду в салю; тільки прошу вас, панове: не ходіть ніхто в салю; я хочу бути сама; чуєте?"

Рися ввійшла в салю, сіла до роялі и заспівала „пісню невольниці." Останні пункти пісні:

„Лети моє слово, далеко на небо.

Далеко, далеко, щоб люде не чули"

Рися проспівала так виразно, з такою щирістю, з таким виразом серця, що наче справді слова її летіли „далеко, далеко — на небо", до Бога, щоб там зістаться на вік, щоб відтілі не вертаться, щоб там вмерти.

Джур ввійшов в салю, взяв руку Риси, стиснув її и промовив:

— „Спаси-Біг! такої пісні; такої співи я ще не чув, ніколи не чув."

— „Справді?" спитала тихо Рися.

— „Вірте, що правду кажу."

— „Хочете, ще заспіваю?"

— „Ні, не співайте... боюсь... часом другої вже так не заспіваєте... Мені жалко стане першої, жалко буде першого впливу... Ні, не треба! не співайте!"

— „Не буду..." одповіла Рися и вийшла на ганок, а за нею и Джур. Соня сиділа облокотившись на перило. Рися підійшла до неї, нахилилась, обвила її шию обома руками, міцно стиснула и ще міцніш стала її ціловать и в чоло, и в щоки и в вічі.

— „Що се з тобою, Рисю?" спитала Соня.

— „Нічого, нічого, так!.. так!.. Така ти мені в отсю хвилину хороша, прехороша, така приятна, що усе б тебе цілівала и не переставала..."

— „А голова не болить вже у тебе?"

— „Ні, не болить!" и Рися знов обняла и цілівала Соню.

„Та буде вже тобі! бач, як розцілівалась... а мене хочби раз який чмокнула," озвався Семен.

— „Ти не такий хороший, як вона; ти вчора мене розсердив, ну та дарма! — прощаю... мир!.." Рися поцілівала кілька раз брата.

А Джур сидів мовчки и дивився на небо...